

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ У ТВОРЧОСТІ Г. С. СКОВОРОДИ

В. М. ШМАРГУН, доктор психологічних наук,
професор кафедри психології
ORCID 0000-0001-9727-5083
E-mail: shmargun2012@ukr.net

Д. А. КОСТЮК, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психології,
ORCID 0000-0002-2819-712X

Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: kostiuk-d@ukr.net

Анотація. У статті аналізуються психолого-педагогічні погляди Г. С. Сковороди. Визначено сутність вислову «Пізнай самого себе». Аналізуючи праці мислителя, розширено розуміння щастя та шляхів його досягнення. Людина має розібратися у своїх діях і вчинках, думках, почуттях і бажаннях, пізнати свої здібності і схильності. Наведено приклади того, як розпізнавати психічні властивості дітей та дорослих, виходячи з їх поведінки та діяльності.

Ключові слова: *пізнай себе самого, психічне життя, мислення, особистість, психічні властивості*

Актуальність. Сучасний розвиток українського суспільства потребує виховання моральності підростаючого покоління. У значної частини молоді спостерігаються прояви грубості, агресивності, байдужості, ненависті, неповаги до оточуючих та до себе. Ефективність сучасних педагогічних технологій у сенсі підвищення життєздатності особистості виявляється невисокою, тому необхідно синтезувати різні погляди на природу людського буття. Так виникає потреба в аналізі психологічних поглядів Г. С. Сковороди, який певним чином передбачив можливе виникнення екзистенційних проблеми та пропонував шляхи їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Світоглядні аспекти формування людини у творчості Г. Сковороди знайшли відображення у працях Г. Ващенко, О. Тулякова, Д. Багалій, С. Русової. Філософським поглядам мислителя присвятили свої праці П. Попов, М. Редько, О. Білецький, А. Ніженець, І. Табачников та ін.

Мета дослідження – проаналізувати психолого-педагогічні погляди Г. С. Сковороди .

Результати дослідження та їх обговорення. У центрі філософського вчення Г. С. Сковороди стояла проблема людини та її щастя. Психологічні ідеї були складовою частиною його вчення про людину, про сенс життя та шляхи досягнення щастя. Високо цінуючи науку, філософ був поборником не «науки для науки», а «науки для життя». Наука, на його думку, є не самоціль, а засіб, що служить життю. Цінність її визначається тим, як вона допомагає людині знаходити шлях до кращого життя, боротися за щастя.

Немає людини, писав Г. С. Сковорода, яка не прагнула б до щастя. Бути щасливою – найвище бажання кожної людини. «Наше верховное желание заключается в том, чтобы быть счастливыми». Проте, зазначав він, хоч всі люди прагнуть до щастя і шукають його, переважна більшість із них нещаслива. Не розуміючи ще справжніх причин цього явища, він вважав, що причиною його є передусім те, що люди не знають, в чому полягає справжнє щастя, не там шукають його, де треба, не вміють боротися за нього. Наука повинна допомогти людям у ньому їх прагненні до кращого життя. Передусім це повинна зробити філософія, яку Г. Сковорода розглядав як «вчення про щастя», або «науку про щастя», називаючи її «найзагальнішою», «для всіх потрібною» наукою.

У чому ж полягає справжнє щастя? Воно полягає не в маєтках, не в багатстві, не в чинах, не у знатності і не в інших зовнішніх обставинах. Його треба шукати не в чужих краях, не за морями, і не в потойбічному світі, про який вчать церковники, а «всередині нас самих», в «здоров'ї духа, душевному мирі і веселості серця». Душевний спокій, здоров'я та веселість настають тоді, коли людина «живе в згоді з природою». А жити в порозумінні із природою – це означає працювати у «згоді з своєю природою», відповідно до своїх здібностей і нахилів. Щастя – це не бездіяльність, не неробство, не сон, а «сродное делание», суспільнокорисна діяльність, що відповідає здібностям кожної людини.

Отже, щоб досягти щастя, треба пізнати свою природу. Неправильно було б думати, що вона дає одним щастя, а інших його позбавляє. Природа кожної людини створює передумови для того, щоб вона могла стати щасливою. Вчення Г. Сковороди про природу людини було загалом абстрактним. Але воно ставало цілком конкретним, коли він переходив до характеристики різних категорій людей тогочасного суспільства, до мотивів дій, до рис їх характеру. Характеризуючи людину, він слушно підкреслював наявність в її житті різних, часто протилежних сторін і тенденцій. В образній, часто поетичній характеристиці, він виявив себе як діалектик, що бачив суперечливість життєвих явищ. У природі людини, зазначав філософ, як і у всьому, що існує, є явище і сутність, мінливе і постійне, видиме і невидиме, головне і другорядне, минуле і вічне. Явище і сутність зв'язані між собою, але нетотожні. В істоті людини, вважав Г. Сковорода, треба розрізняти матерію і форму, фізичне і духовне. При всьому зв'язку психічної сторони із фізичною вони не є тотожними. Він підкреслював відмінність психічного від фізичного.

Висуваючи тезу «пізнай свою природу», «пізнай себе самого», Г. Сковорода мотивував необхідність цього самопізнання цілим рядом аргументів. «Немає нічого важливішого, величнішого і кориснішого, як пізнати себе самого», писав він. Пізнання себе самої, своїх позитивних і негативних рис необхідне для правильного вибору людиною життєвого шляху, для її успіхів і щастя. Незнаючи себе, людина, як у п'їтмі, блукає, не за те діло береться, до якого вона схильна, із правдивого шляху збивається, шукає свого щастя не там, де його треба шукати.

Пізнати себе саму необхідно кожній людині, щоб мати упевненість у своїх силах, самоудосконалюватися, виробляти вміння володіти собою, для того, щоб стати справжньою людиною. Тільки той, хто пізнав себе, свою природу, вважав Сковорода, підноситься над твариною. Пізнати себе треба для того, щоб «знайти себе» і своє «місце в житті», щоб через відповідну

роботу стати собою, «задружити з собою», «прозріти в собі внутрішню красу і закохатися в неї», полюбити себе за свої власні діла, стати морально сильною і красивою людиною, бо «у що хто закохався, в те перетворився» [1, с. 74].

Філософ вважав, що самопізнання зв'язане з пізнанням інших людей, оскільки у природі кожної людини діють закони, яким підлягає людська природа взагалі. Він закликав пізнавати інших людей, вчитися на досвіді інших для того, щоб самого себе краще зрозуміти.

Визначаючи завдання пізнання людини, Сковорода підкреслював, що воно не може обмежитися вивченням зовнішніх її рис, що справжня сутність людини полягає в тому, що вона робить, як вона діє. Сутність людини виявляється в її розумі, її «серці», в її морально-психологічних властивостях. «Розум, думка є головним у людині», часто зазначає філософ, (думка є головною *нашою* точкою», «думка є провідцею людині і шляхом», «думка й серце – істинна людина» і т. д. Ці якості так само, як і знання, вміння, здібності невидимі, підкреслює він, але вони є тим головним добром людини, що робить її людиною. Вони визначають її дії і вчинки, її суспільну цінність [1].

Пізнати себе самого, вчив він, – це значить насамперед розібратися у своїх діях і вчинках, у своїх думках, почуттях і бажаннях, знайти «корень, откуда все произрастает», пізнати свої здібності і схильності. Це означає зуміти знайти в усій різноманітності проявів психічного життя людини, в мотивах її діяльності істотне, постійне і, відокремивши його від неістотного, минушого, на нього спиратися у своїй практичній діяльності.

Спинаючись на методі пізнання себе самого, Сковорода підкреслював значення спостережень, досвіду, без яких не можна обійтися тут, як і в усякому пізнанні. На його думку, «досвід є батьком мистецтву, віданню і звичці. Звідси народилися всі науки і книги і мудрості» [3, с. 20]. Тому і в пізнанні себе самого треба виходити з досвіду, із фактів. Але треба не обмежуватись однією констатацією фактів, а намагатись вникнути в їх зв'язки, в їх суть.

Сковорода Г. С. дає поради, як розпізнавати психічні властивості дітей і дорослих людей, виходячи з їх поведінки, їх діяльності. На його думку, здібності, нахили у дітей виявляються вже в їх забавках, іграх, а далі в успіхах у тих чи інших видах навчання. Вивчаючи їх діяльність, можна розпізнати, до чого більше схильна та чи інша дитина. Дивись, казав Г. Сковорода, як хлопчик, граючись, робить ярмо та надіває його собаці чи кішці. Чи не є це нахил його до сільськогосподарської праці? Коли він прив'язує шаблю, чи не є це виявленням нахилу до військової вмілості? Коли маленький хлопчик вчиться зі слуху пісень, дивиться то на таємничі картини, то на букви, чи не виявляються тут його музичні, художні і наукові здібності. Дії людей, їх вчинки дають нам ключ для того, щоб розпізнавати їх здібності, їх справжні почуття, риси волі, характеру та інші якості.

Характеризуючи психічне життя людини, Сковорода надавав у ньому переваги і провідного значення розумові. Останній, насамперед, відрізняє людину від тварини, він є її «владчицею, головною точкою». Він дає їй змогу зрозуміти, чого їй бракує, пізнати сутність явищ, пізнати добро і злота відповідно діяти. Він є основою премудрості, «діло якої в тому полягає, щоб зрозуміти, в чому щастя», показати шлях, куди їй іти, «в якому напрямі шукати справжнього щастя» [1].

Саме за допомогою мислення людина проникає в суть речей, розкриває закони явищ, створює науку про них. Мисленню належить провідна роль у формуванні мудрості людини, її почуттів, її добродієвості. «Душа є *mobile perpetuum*; рухливість безперервна, – образно пише він, – крилами її є думки, погляди, поради; вона або бажає чогось, або втікає чогось; бажаючи – любить, утікаючи – боїться. Якщо не знає, чого бажати, а чого втікати, тоді вагається, сумнівається, мучиться...». «Думка керманіча людини і шлях». Багато нещастя у людей буває внаслідок того, що вони не керуються розумом, не йдуть за голосом думки. Філософ порівнює думки з повітрям. Воно невидиме, а ламає дерева, руйнує будівлі, ганяє хвилі і кораблі, їсть залізо і камінь, роздмухує пожежу. «Так і думки сердечні, їх не видно, немовби їх немає, але від цієї іскри вся пожежа, заколот і жаль; від цього зерна залежить цілого життя нашого дерева; якщо зерно добірне, добірними.; втішаємося плодами; як сієш, так і жнеш» [2].

Мислення відіграє, згідно з ученням Г. Сковороди, провідну роль в емоційному житті людини. Під впливом мислення почуття стають «розумними», а без нього людина, переживаючи що-небудь, не може здати собі справу в тому, що саме з нею робиться, наче немовля, що тільки плаче, але не може ні знати, ні розповісти, чого йому бракує або що в нього болить. Розумова діяльність є одним з джерел високих почуттів. Через розум, мислення людина може впливати на свої почуття, змінюючи їх, оволодівати ними і усувати деякі з них.

Характеризуючи процес мислення, Г. Сковорода підкреслював, що він являє собою рух. Вогонь згасає, каже він, а думка наша ні на хвилину ніби не спиняє свого руху, переходить від одного предмета до другого, перелітає через безмежні простори і часові періоди. Цей рух думки не безладний, а цілеспрямований. У ньому виявляється шукання людиною істини, шукання відповідей на ті питання, що їх ставить життя.

Процес пізнання світу і самої людини, зазначав Г. С. Сковорода, не простий, а складний. Труднощі, з якими ми зустрічаємося на його шляху, породжуються тим, що в людині, як і взагалі у світі, зовнішнє і внутрішнє, явища і суть не тільки не збігаються, а часто навіть суперечать одне одному. Ціле життя людське є поєднання протилежностей. Як не можна у світі знайти дня без світла і тьми, року без зими і тепла, образно говорив Г. Сковорода, так і в житті людини життя і смерть, пробудження і сон, мінливість і стійкість завжди поєднуються. Тому і наше завдання, полягає в тому, щоб розкрити це поєднання протилежностей і знайти «в минущому стійке», «в неістотному істотне», «у видимому невидиме» [1].

Сковорода не визнавав природжених ідей. Ідеї, вважав він, формуються внаслідок пізнання людиною навколишнього світу, природи і суспільства. «Природа переважає науку», вона є джерелом знань, вона і «найкращий учитель». У процесі пізнання природи, дізнання життя людей, під впливом досвіду формується і мудрість людини. «Людина народжується на світ без премудрості, але для неї» [2].

Філософ часто підкреслює, що досягнення істини вимагає зусиль, активності людини. А ці зусилля й активність є там, де є прагнення людини до істини, любов до неї, зацікавленість у ній і бажання її досягти. Без власної активності людина не може дійти істини. Її не можна зовні вкласти в душу

недопитливої і в той же час задоволеної собою, гордої людини. «Нема трудніше, як вкласти істину в дурне, але горде серце», зазначає Г. Сковорода і додає в іншому місці: «Не той дурний, хто не знає (ще не народився такий, щоб все перезнав), але той, хто знати не хоче» [2].

Вказуючи на нерозривний зв'язок слів з думками, Сковорода говорить, що ту саму думку можна висловити по-різному, різними словами. Часто вона виражається в образній формі. Тут, вважає він, беруть свій початок притчі, прислів'я, байки. Філософи ту саму думку висловлюють в абстрактній формі.

Глибока віра в силу людського розуму, його переконаність у тому, що знання, наука є могутнім засобом поліпшення життя трудящого народу, знайшли свій вияв і в педагогічних ідеалах. Він відстоював потребу виховувати людей для їх щастя і притому всіх людей, безвідносно до їх майнового стану. «Виховання, – доводив він, – і убогим потрібне». А основний шлях виховання він вбачав в освіті і домагався освіти для всіх, для всього народу. «Знання, – твердив він, – повинне переходити на весь народ».

Висновки. Аналіз досліджень психолого-педагогічних поглядів Г. С. Сковороди дає змогу дійти висновку: мотивація особистості до самовдосконалення та створення умов у шкільному й сімейному середовищі є важливими чинниками, що формують особистість. Цінність спадщини Г. Сковороди переоцінити неможливо, вона завжди займала і буде займати гідне місце у триєдиній системі педагогічного процесу, слугуватиме направляючими постулатами освітнього потенціалу, до яких постійно звертаються фахівці педагогіки, вихователі та всі, кого цікавлять проблеми розвитку людини.

References

1. Perevertun, S. M. ed. (1973). Hryhorii Skovoroda. Povne zibrannia tvoriv [Grigory Skovoroda. A complete collection of works]. Kyiv, USSR: Naukova Dumka, 531.
2. Perevertun, S. M. ed. (1973). Hryhorii Skovoroda. Povne zibrannia tvoriv [Grigory Skovoroda. A complete collection of works]. Kyiv, USSR: Naukova Dumka, 574.
3. Fedorak, N. (2009). Hryhorii Skovoroda. Baiky kharkivski [Grigory Skovoroda. Kharkiv fables]. Lviv, Ukraine: Svichado, 71.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИДЕИ В ТВОРЧЕСТВЕ Г. С. СКОВОРОДЫ

В. М. Шмаргун, Д. А. Костюк

Аннотация. В статье анализируются психолого-педагогические взгляды Г. С. Сковороды. Определена сущность выражения «Познай самого себя». Анализируя труды мыслителя расширено понимание счастья и путей его достижения. Человек должен разобраться в своих действиях и поступках, мыслях, чувствах и желаниях, познать свои способности и склонности. Приведены примеры того, как распознавать психические свойства детей и взрослых, исходя из их поведения и деятельности.

Ключевые слова: познай самого себя, психическая жизнь, мышления, личность, психические свойства

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL IDEAS IN THE CONTENTS OF G. SKOVORODA

V. Shmargun, D. Kostiuk

Abstract. *The article analyzes the psychological and pedagogical views of the Ukrainian thinker G.S. Skovoroda. The essence of the expression "Know yourself" is determined. Analyzing the works of the thinker expanded understanding of happiness and the ways of achieving it. Man must understand his actions and actions, thoughts, feelings and desires, to know his abilities and propensities. Examples are given of how to recognize the psychological properties of children and adults based on their behavior and activities.*

Keywords: *know yourself, psychic life, thinking, personality, psychic properties*

УДК 37.013.42: 37.03

РОЗВИТОК СТРЕСОСТІЙКОСТІ ОСОБИСТОСТІ: ВНУТРІШНІ ЧИННИКИ

Л. М. ОМЕЛЬЧЕНКО, кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології
ORCID 0000-0002-9963-0306
**Національний університет біоресурсів
і природокористування України**
E-mail: omelchenko2006@nubip.edu.ua

Анотація. У статті аналізуються внутрішні чинники стресостійкості особистості, вони розглядаються як складний комплекс психофізіологічних, індивідуально-особистісних та соціально-психологічних особливостей індивідуальності, що зумовлює формування та розвиток здатності людини долати суб'єктивні та об'єктивні труднощі у процесі досягнення цілей діяльності; внутрішні чинники є підґрунтям розвитку стресостійкості, структурні компоненти особистості визначають її здатність протистояти впливові стресів.

Ключові слова: стресостійкість, рівні стресостійкості, внутрішні чинники стресостійкості.

Актуальність. Соціальна ситуація розвитку сучасної молоді характеризується високим рівнем невизначеності. Досягнення науки й техніки, з одного боку, покращують вигоди життєдіяльності людини, сприяють розвитку її мобільності, спрощують пошук інформації, однак з іншого – агресивно актуалізують потреби особистості у швидкому ухваленні рішення, вимагають здатності швидкої переструктуризації діяльності, постійного її оновлення, адже попередні досягнення стрімко знецінюються. Відтак відбувається переосмислення системи цінностей,